

# MAGYAROK A NYUGATI HADIFOGOLYTÁBOROKBAN

TARCAI BÉLA

*A második világháború elfelejtett  
áldozatai emlékének*

Amint szűkül az úgynevezett kényes kérdések és tabutémák köre, úgy kerülnek elő az archívumok zárt rekeszeiből és a magánemberek emlékezetének redőiből a még kézzelfogható közelségben lévő elmúlt évtizedek történelmének ismeretlen vagy elhallgatott epizódjai.<sup>1</sup> Ma már olvashatunk, hallhatunk a második világháborút megjárt és onnan többé-kevésbé „szerencsésen” hazatért generáció személyes élményeiről a frontokon és a különféle minősítésű szovjet táborokban, de mintha elfelejtettük volna, hogy ugyanakkor magyar katonák tízezrei kerültek a nyugati szövetségesek táborába is. A közvélemény ezt a tényt hajlamos úgy tudomásul venni, hogy ott minden a dolgok előírt rendje szerint zajlott le, tehát erről nem is érdemes beszélni. Kétségtelen, hogy a háború utóéletének rendkívül összetett képében voltak normálisnak elfogadható jelenségek is, de aki átélte a német szakirodalomban a „Hölle von Kreuznach” vagy a „Feld des Jammers” néven fogalommal vált bretzenheimi, esetleg a dieppei vagy a poitiersi táborok viszontagságait, vagy akár csak hallott, olvasott róluk, az tudhatja, hogy a konszolidált nyugati fogolytáborokról alkotott kép egyoldalú.

A történelemkönyvek azt tanítják, hogy a második világháború 1945. május 8-án éjjélkor fejeződött be, miután Bedell Smith, Eisenhower vezérkari főnöke és Jodl német vezérezredes Reimsben, az amerikai főhadiszálláson aláírta, majd Keitel vezértábornagy Berlinben megerősítette a feltétlen megadásról szóló okmányt. Ez formailag igaz, valójában azonban a háború nem fejeződött be, mert az emberek nagy része kénytelen volt tovább harcolni egyéni sorsáért, a túlélésért sokszor még önmagával is, sokszor bajtársai ellen, de leginkább a győztes hatalmak erejét megtestesítő katonai mentalitással szemben. Ez a lappangó háború a győztesek oldaláról nemegyszer a büntetés, megtorlás torz formáit öltötte. Voltak jelei az intézményes megtorlásnak, hiszen a teheráni konferencia a kollektív bűnösség elvét végeredményében – ha nem is teljes meggyőződéssel – elfogadta. De előfordultak egyéni akciók is. Mindezek együttes hatásaként úgy kezelték a foglyokat, mint a bűnözőket, és ennek következményeként pusztultak el százezrek a táborokban. A sors és az emberi gondolkodás szeszélyének tulajdonítható, hogy az emberséges, sőt nagyvonalú fogolytartásra is van sok példa. Úgy tűnik, hogy a győztes hatalmak fegyverszünet utáni katonai igazgatásában a rögtönzés és a szélsőségek érvényesültek az egységesen átgondolt rendszer helyett.

## *1. A háború utolsó hónapjai*

Az 1944. október 15-i szerencsétlen kiugrási kísérlet, majd a Szálasi-puccs nyomán a csalódottság és a megosztottság légkörében a magyar államszervezet és a hadsereg

1. A szerző tanulmányának rövidített változata.

bolmlásnak indult. Ezt a folyamatot gyorsította a szovjet hadsereg feltartóztathatatlanságának előnyomulása. A nyilas vezetés bebeszélte önmagának, hogy ha az államapparátus, a gazdasági tartalékok és a hadsereg maradványait kitelepíti Németországba, akkor szilárd bázist teremthet valamiféle újraéledéshez. Ebből a megfontolásból született Szálasi parancsa, amelynek alapján már novemberben megkezdődött az anyagi és emberi erők kiszállítása. E parancs szerint a minisztériumok vezetői – így a HM. és a Vkf. tisztjei is – családtagjaikkal együtt voltak kötelesek kitelepülni, a hivatásos tisztek és a köztisztviselők számára szintén kötelező volt a költözés, de a családtagok választhattak.

A szovjet csapatok ellen harcoló magyar katonai egységek részben parancsra, részben a nagy nyomás elől húzódtak nyugatra. Ez a hadsereg már nem volt képes komoly ellenállást kifejteni, mert fegyverzete alig volt, a létszám állandóan csökkent és a harc bármilyen folytatásához szükséges erkölcsi erő, de főként a győzelembe vetett hit szertefoszlott. Napirenden voltak a nézeteltérések a német és a magyar egységek között. Balck tábornok, a 6. német hadsereg parancsnoka márciusban és áprilisban két parancsot is kiadott az alárendeltségébe tartozó összes magyar egységek lefegyverzésére. De az osztrák és német polgári hatóságok és a lakosság sem mindig nézte jó szemmel a magyar áttelepülőket és menekülőket áradatát.

A Honvédelmi Minisztérium és a hadsereg főparancsnoksága április elején a dél-bajorországi Tannban telepedett le. Ekkor már működött Berlin mellett Fürstenfeldében a honvédség kitelepült egységeinek főfelügyelői hivatala. Ennek lett volna feladata a kitelepültek számának és a személyi veszteségeknek a számbavétele. A hadihelyzet azonban ekkor már olyan volt, hogy a főfelügyelőség ennek a feladatának nem tudott eleget tenni. Emellett a kapcsolattartás is egyre nehezebbé vált Tann és Fürstenfelde között. Jórészt ennek tulajdonítható, hogy a magyar hadsereg tényleges létszámáról, a kitelepített és kisodródott egységekről és így természetesen a személyi veszteségekről máig nincsenek hiteles adataink. A legelfogadhatóbbnak tűnő számítások szerint mintegy 700 ezer katona volt a fegyverszünet időpontjában Ausztria, Németország, Csehország és Dánia területén.<sup>2</sup> A kitelepített polgári személyek és menekültek száma meghaladta az 1 milliót.

A mértéktartó módon becsült adatok szerint 1945 április-májusában a nyugatra vezényelt hadsereg állományának a fele, tehát kb. 300-350 ezer ember került a nyugati szövetségesek fogságába.<sup>3</sup> Ebben a számban benne van az a kb. 60 ezer leventekorú fiatal, akiket a németek légvédelmi segédszolgálatra és páncélelhárításra kezdtek kiképezni. Nem tartalmazza viszont ez a szám a német hadseregbe kényszerrel besorozott vagy önként jelentkezett „volksdeutsch” magyar állampolgárokat és a különféle úton-módon Németországba került vasutasokat, akik – mivel egyenruhát viseltek – elég nagy számban kerültek fogságba.

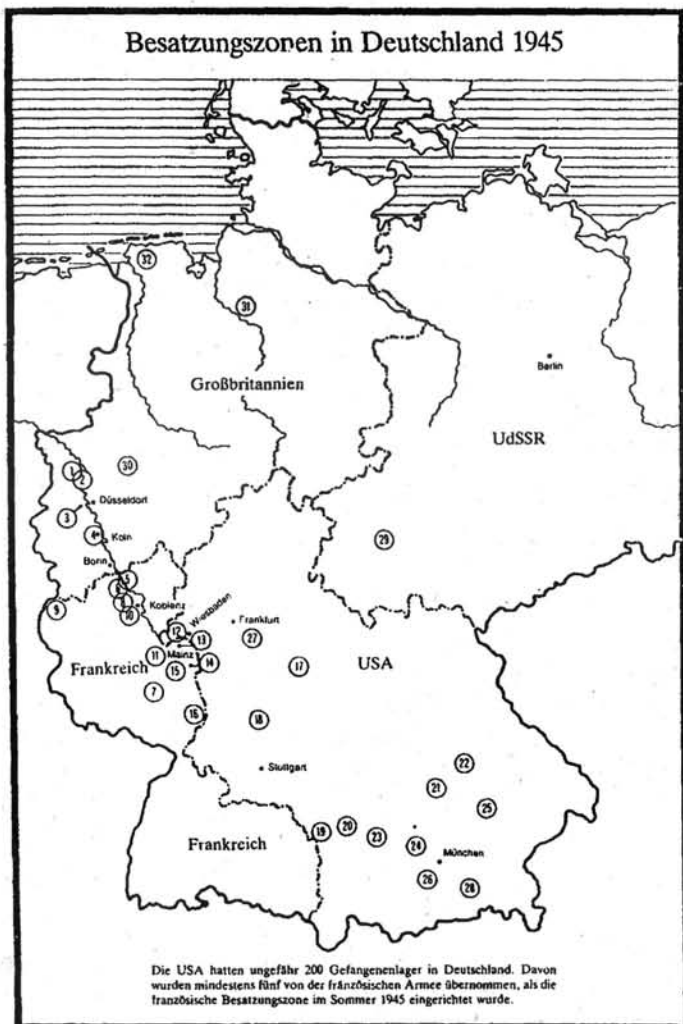
A második világháborúnak óriási irodalma van nálunk is. A nagy történelmi összefüggéseket és tanulságokat a történészek sokoldalúan elemezték.

Feltűnő, hogy eközben kevés figyelmet szenteltek a háború talán legtragikusabb fejezetének, a hadifogságnak. Talán azért, mert a fogolytáborokban már nem születettek sorsdöntő elhatározások, itt már csak az egyes emberek vívták saját kis háborújukat az életért és az emberségért. Engem éppen ezért foglalkoztat az a kérdés, hogy a kisemberek tömegei hogyan élték át ezeket az időket és viszonyokat és miért kellett elveszni azoknak, akik túléltek a tankcsatákat és a légibombázásokat, de összeroppannak a fizikai és lelki megpróbáltatások súlya alatt a szögesdrótok között.

Tanulmányom tényanyagát az alábbi forrásokból merítettem: a háborúval foglalkozó történelmi és memoár irodalom; az NSZK-ban megjelent és a hadifogsággal foglalkozó

2. Stark T., 1989. 50.

3. Stark T., 1989. 50.



1. kép. Németország megszállásának övezetei 1945.  
(James Bacque *Der geplante Tod* c. könyvéből)

kozó irodalom; a magyar közgyűjteményekben fellelhető dokumentumok; az egykori hadifoglyok naplói és személyes információi; az egykori táborhelyek egy részén végzett tanulmányutam tapasztalatai.

### 2. Magyarok a nyugati fogolytáborokban

1945 április végén és május elején a még harcban álló vagy a front mögötti területeken elhelyezett magyar katonai alakulatok nyugat felé törekedtek. A parancsnokok ismerték a szovjet és a nyugati megszállási övezetek tervezett határát és ezért mindenképpen angolszász zónába akartak jutni. Erre ösztönözte őket a szovjet fogságtól való

félelem és az amerikai-angol röpcédulák reményt keltő buzdítása. Minden katona abban a hitben ringatta magát, hogy a szövetségesek a fegyverszünet után egy-két héten belül hazaengedik őket. Így csaknem minden alakulat harc nélkül került angol vagy amerikai fogságba.

A fogságba esés körülményei, mint sok minden más is, rendkívül változatosak voltak. Az előnyomuló páncélos alakulatok katonái rendszerint csak tudomásul vették, hogy itt-ott magyar egységek vannak, begyűjtöttek néhány „souvenir” és folytatták útjukat. A foglyok összegyűjtése, lefegyverezése a katonai rendőrség feladata volt. Sok múlott azon, hogy a mieink melyik hadsereggel és annak melyik parancsnokával találkoztak. A 7. amerikai hadsereg működési területén, Ausztria és Németország határvidékén pl. a leszerelt katonákat – még az SS tagjait is – egyszerűen szélnek eresztették. A 3. hadsereg viszont gondosan szögesdrót mögé dugott mindenkit, akin valamiféle egyenruhadarabot vélt felfedezni. Így kerültek be a táborokba tömegével öregek, gyerekek, rokkantak, betegek, sőt nők is, azzal a hirdetett céllal, hogy a háborús bűnösöket, kollaboránsokat, az SS-eket és a náciakat kiszűrjék. Montgomery szerint azonban az amerikaiak, főként Patton tábornagy, a 3. hadsereg parancsnoka pusztá becsvágyból törekedett a foglyok számának növelésére.

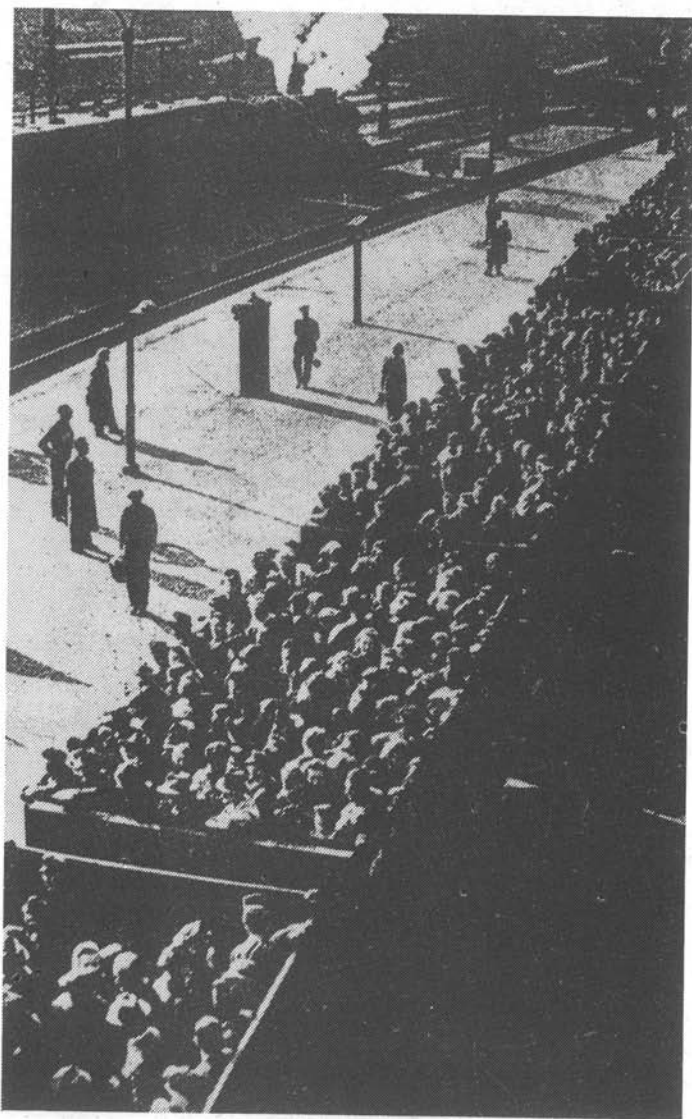
Az angolok szintén összegyűjtötték a foglyokat, de sokkal nagyvonalúbban bántak el velük. Voltak olyan magyar alakulatok, amelyek kézfegyvereiket megtarthatták, ellátták a tábor őrizetét, sőt még közrendvédelmi megbízást is kaptak.

Az első nagy fogolytáborok a frontvonal közelében, a megszállt területeken szerveződtek. Találomra kiválasztott mezőn vagy szántóföldön kerítették körül egy szükség szerinti területet, s itt a foglyok a szabad ég alatt voltak kénytelenek tartózkodni, kitéve az 1945-ben igencsak szeszélyes tavaszi időjárás viszontagságainak. Ezek a táborok, mint pl. Rheinberg, Büderich, Bad Kreuznach, Bretzenheim – hogy csak a leghírhedtebbek közül említsek néhányat – átmeneti gyűjtő- és elosztóhelyként, ideiglenes jelleggel kezdtek működni ebben a formában, de valójában hónapokig változatlanok maradtak a körülmények. Nem is változhattak, mivel ezeknek a „csillagtáboroknak” a szervezésére vonatkozó utasítások szerint tilos volt akárcsak ideiglenes épületeket létesíteni. Helyenkint a táborparancsnokság eltúrta, hogy a foglyok gödröket vájjanak maguknak, más helyeken ezeket a védőépítményeket földgyalukkal tüntették el. Az utasítás a szabadban tanyázó foglyoknak fejenként 16 négyzetméter területet írt elő, s valóságban azonban a túlszűfolttság volt a jellemző. A már említett bretzenheimi táborban, amelyet eredetileg 60 ezer főre terveztek, 102 ezer volt az átlagos létszám, de volt olyan idő is, hogy 130 ezer fogoly lábai taposták a feneketlen sarat.

Később igénybe vették a németek által épített katonai és fogolytáborokat, baraktáborokat, laktanyákat, üzemen kívül álló gyárépületeket is. A rókalyukakat pedig lassan felváltották a sátrak. Egyik-másik ilyen stabil táborban még ott voltak a németek fogságába került francia és szovjet katonák is. Mivel ezek elbocsátása körülményes volt, az a furcsa helyzet adódott, hogy ugyanabban a táborban találkoztak a legyőzöttekből győztesse vált franciák és szovjetek egykori rabtartóikkal.

A háború végével az angolszász szövetségesek kb. 7 millió embert gyűjtöttek össze a táborokban. Az expedíciós hadseregek főparancsnokságának 1945. június 11-i jelentése szerint 7 614 794 lett volna a teljes létszám a kontinensen.<sup>4</sup> James Bacque kanadai író szerint azonban, aki mindaddig a legteljesebb és legmélyrehatóbb elemzést végezte a számok körül, azt állítja, hogy a nyilvánosságra került adatok bizonytalanok, mert a helyi parancsnokok kevesebb foglyot jelentettek, mint amennyi a valóságban volt. Bacque az eltérést mintegy másfél millióra becsüli.

4. Bacque 1989. Dokument 4.



2. kép. Hadifoglyok szállítása 1945-ben.  
(A bretzenheimi hadifogoly múzeum anyagából)

Az angolok és az amerikaiak között létrejött megállapodás szerint ezt a tömeget fele-fele arányban kellett volna őrizni és ellátni. Az angolok azonban megfontoltabbak voltak a fogolyszedésben is és buzgóbbak az elbocsátásban, az arány tehát felborult. Az amerikai hadseregparancsnokok is szerettek volna szabadulni foglyaik nagy részétől, de Eisenhower az elbocsátást lelassította. Így jó néhány hónapba tellett, míg a júniusi létszám a felére csökkent. A nagyobb arányú, szervezett elbocsátás 1946 elején kezdődött.

Amíg a háború élesben folyt, addig a szemben álló hadseregek iparkodtak tiszteletben tartani a Genfi Konvenció előírásait.<sup>5</sup> Az egyik fél csakis akkor várhatott emberséges elbánást a másiktól foglyai számára, ha ő maga is ugyanezt tanúsította. Ez a bizonyos „tűszelv” a háború végéig általában érvényesült, bár a hadtörténeti irodalom mindkét oldalon felsorakoztat jog sértéseket. 1945 május elején, amikor a szövetségesek győzelme már biztosnak látszott és nem kellett a megtorlástól tartani, az angol-amerikai egyesített vezérkar engedélyezte, hogy a Németországban foglyul esett ellenséges katonáktól vonják meg a hadifogoly státust és tekintsék őket jogfosztottaknak, akikre a Genfi Konvenció nem érvényes. (A szovjet hadifogságban ilyen gond nem vetődhetett fel, mert a Szovjetunió ehhez a megállapodáshoz nem csatlakozott.) A foglyok átminősítése két lépésben történt. Az előbb említett főparancsnoksági létszámjelentésben még 4 millió védelem alatt álló hadifogoly szerepelt, augusztusban azonban az ebből megmaradtak is jogvesztettek lettek. Az átminősítés adminisztratív aktus volt, erről a foglyokat nem tájékoztatták, ők ezt csak a bőrükön érezték.

E döntés következtében a foglyok ellátásában zavarok keletkeztek, a Nemzetközi Vöröskereszt nem gondolhatta őket, nem volt joguk kapcsolatba lépni hozzátartozóikkal, és végül, ami a legfontosabb, munkára lehetett kötelezni őket. Mindehhez járult az az intézkedés, hogy a foglyokat a német polgári lakosság köteles élelmezni és ruhával ellátni. Katonai ellátásban csak végső esetben és csak a minimálisra csökkentett kalóriaértékben részesülhetnek. Ehhez összehasonlításként csak annyit, hogy amíg egy amerikai katona napi kalóriajárandósága 4000 volt, addig egy hadifogoly kezdetben 2000-re, később pedig csak 1150-re tarthatott igényt. Nem lehet meglepő, hogy ilyen körülmények között minden hadifogoly rövid idő alatt kalória-szakértővé képezte magát, és a német tábori zsargonban megjelent egy új fogalom, a „Kalorienjäger” és mindenki tudta, mennyi az ember kalóriaszükséglete a vegetálás és a tevékenység fokozataiban.

Mint minden intézkedést, ezt sem egységesen hajtották végre. Voltak táborok, ahol a foglyok folyamatosan kapták a katonák részére rendszeresített egységcsomagokat, de voltak olyan esetek is, hogy az örök rálóttek az asszonyokra, akik élelmet akartak hozni a táborba. Ebben az időben egész Európa éhezett, óriási kereslet volt tehát mindenfajta élelmiszer iránt. És ahogyan ilyenkor lenni szokott, megjelentek a szorult helyzet vámszedői, és a hadifoglyoknak szánt élelem nem kis része került a feketepiacra, természetesen a táborokon kívül.

A táborokban az éhezés és az élelemszerzés volt a mindenkit foglalkoztató gond. Az emberek szinte beteges izgalommal és aggodalommal várták az élelmiszerosztás idejét, saját és sorstársaik megnyugtatóra rémhíreket fabrikáltak mesébe illő ennivalókról, étlapokat, ételrecepteket gyűjtögettek, írogattak, és minthogy a tábori konyhai főzés, különösen az első időkben nem volt általános, a rapszodikusán kiosztott nyersanyagok, konzervek, kenyerek igazságos elosztására rafinált módszereket találtak ki. Kevés volt az élelem, de különösen kevés volt a kenyér, s ezt a magyar gyomor igen nehezen tudta elviselni. Az első hetekben egyáltalán nem volt kenyér, később, ha meg is jelent, egy-egy osztásnál neveltségesen kis mennyiség jutott egy főre. A Bad Kreuznach-i táborban pl. május 16-án volt az első kenyérosztás, amelynél fejenként 2,5 dkg volt a járandóság. Nem volt ritka eset, hogy az ilyen porciózás veszekedéssel, sőt verekedéssel végződött. Több hadifogoly visszaemlékezései között találhatóak tisztek közötti lovagias ügyek rendezését szolgáló jegyzőkönyvek, amelyek az ételosztás közben elhangzott sértő megjegyzések miatt keletkeztek.

5. A hadifoglyokkal való emberséges bánásmódról 1929-ben Genfben létrejött egyezmény, amely szabályozta a foglyul ejtett ellenséges katonák őrzésének, élelmezésének, foglalkoztatásának, egészségügyi ellátásának, fegyelmezésének, postaforgalmának feltételeit és lehetőségeit.

Hasonló, emberhez nem méltó összetűzések forrása volt a vízhiány. A szabad ég alatti táborokba tartálykocsikkal szállították az ivóvizet, ritkán és keveset, tehát itt is dulakodás keletkezett, aminek végül is az lett a következménye, hogy a víz pocskékba ment. A jobb humorú örök csak nevettek a szerencsétlen foglyok birkózásán, a szigorúbbak viszont néhány jól irányzott lövéssel vetettek véget a küzdelemnek. Hosszú időnek kellett eltelni, amíg a vezetékes vízellátást meg tudták oldani.

A mostoha körülmények és a létfenntartás ösztöne leleményessé tették az embert. Mindenki megpróbált valamit, hogy helyzetén javítson. Voltak, akik barkácsolással (kések, evőedények, emléktárgyak) iparkodtak magukon segíteni, a borbélyok, szabók, cipészek „szakmába vágó” munkákat vállaltak, de előbb-utóbb csaknem mindenből kibújt az ezermester. A legáltalánosabb mégis a cserekereskedelem volt, a valuta pedig a cigaretta és a napi kenyéradag. Elképesztő, hogy mi minden került elő a zsebek és a zsákok mélyéről azok után is, hogy az állandó motozások során minden valamirevaló érték elúszott.

A táborok rendjére vonatkozó előírások mindenütt és mindenkor szigorúan tiltották az örök és a foglyok közötti cserekereskedelmet. Ennek ellenére ilyen üzletelés is folyt, legtöbbször a hátrányosabb helyzetben lévő üzletfél, a fogoly rovására. A magyar fiúk életrelválóságát bizonyítja, hogy hamar megtanulták az üzletkötéshez szükséges alapvető idegen szavakat és kifejezéseket.

A fogság azonban nem csupán fizikai megpróbáltatásokkal járt. A rideg bánásmód, a bizonytalan élelmezés, az időjárás viszontagságai mellett sokkal súlyosabb, sok egykori hadifogoly lelkében máig sem gyógyuló sebeket ejtettek azok a megpróbáltatások, amelyek az emberséget, a még háborús viszonyok között is élő baráti, bajtársi viszonyokat kikezdték. Lassan felmorzsolódtak a társadalmi konvenciók, vagy akár a szolgálati szabályzatok által megkövetelt és mindeddig tiszteletben tartott együttélési normák, és ki-ki a saját erkölcsi kényszerképzetei alapján próbálta sorsát igazítani.

A hazától sok száz, nemegyszer több ezer kilométernyi távolságra vetődött, többségében fiatal, külföldet még sohasem járt, tapasztalatlan ember egyszerűen elveszteknek érezte magát a sokarcú, soknyelvű és sokféle gondolkodású, de leginkább agresszív fogolytömegben. Saját sorsát és jövőjét illetően teljesen bizonytalan volt, mert megbízható hírek nem jutottak el a táborokba, az információkat helyettesítő rémhírek pedig csak tovább zavarták a kedélyeket. Állandó téma volt a hazatérés esélyeinek latolgatása és az, hogy milyen viszonyok vannak otthon, az otthoniak hogyan vészelték át a háború viharait; igaz-e, hogy mindenkit, aki nyugatról tér haza, Szibériába visznek, hogy újraéled az Osztrák–Magyar Monarchia. Eljutott a honvédelmi miniszter felhívásának híre, amely a hazatérőktől információkat kér a Magyarország felett lelőtt angol-amerikai repülőkről, kéri, hogy a kincstári értékeket hozzák vissza, és jelentsék a háborús bűnösöket, de csak egy fél mondat jutott arra, hogy itthon mindenkit szeretettel várnak.<sup>6</sup>

Növelte a zavart a nyugati magyar emigráns szervezetek agitációja a fogság második szakaszában. Ezek az emberek munkásoknak, bányászoknak mondták magukat, ijesztő képet festettek az itthoni viszonyokról és kecsegtető ígéretekkel akarták rávenni – főként a fiatal munkásokat – a kintmaradásra. A fogadtatás meglehetősen vegyes volt, a legtöbb helyen lehurrogták, elzavarták a szónokokat.

A bizonytalanság érzéséből eredő feszültségeket növelte a kiszolgáltatottság és a megalázottság sok megnyilvánulása. Ezek között talán az állandó motozás volt a legterhesebb. Hivatalosan azt a célt szolgálta, hogy tiltott eszközök, fegyverek, szűrő-vágó szerszámok ne maradhassanak a foglyok kezében. Valójában egy-egy motozás alkalmá-

val sok más személyes érték is gazdát cserélt. Steinbeck írta egy 1943-as háborús riportjában,<sup>7</sup> hogy a hiedelem szerint az angolok a birodalom megvédéséért, a németek a világalomért, az amerikaiak pedig emléktárgyakért harcolnak. Jó híre volt a tengelyhatalmak repülői részére rendszeresített stopperórának, ezért erre különösen vadásztak. Mivel azonban az igazi repülő karóra ritkaságszámba ment, elvették „emlékül” az egyszerű fekete számlapos órákat, de áldozatul estek az arany töltőtollak, ékszerek, cigarettatárcák. Ezeknek az értékeknek egy része azután Berlin-Tierpark világméretű feketepiacán bukkant fel ismét. Egy Nürnberg melletti táborból hazakerült magyar viszont azt mesélte, hogy ő és társai a leszerelésre hazautazó katonák leadott ruháinak rendezésével voltak megbízva, s ezek zsebeiben rengeteg otffejejtett órát, ékszert találtak. Ennek nagy részét haza is hozták.<sup>8</sup>

Nyilvánvalóan más megfontolások alapján vették el a motozások alkalmával a naplókat, noteszokat. De elvették a tartalék élelmiszert, szappant, borotvapengét. Ebben az volt a furcsaság, hogy amit az előző nap adtak, azt másnap elvették, vagy amit az amerikaiak kiosztottak, azt elvették a franciák.

A másik intézményes fejelemző eszköz volt a sorakozó és a létszámellenőrzés. Ennek az értelmét sem lehetett tisztán látni. A napi egyszeri vagy kétszeri rendszeres számlálást indokolhatta az élelmezési létszám pontos megállapításának szüksége – ha ilyesminek az adott körülmények között lett volna értelme. De az órák hosszat tartó ácsorgásokból és a gyakori rendkívüli sorakozókból kitűnt, hogy valójában a jogfosztottság érzésének fenntartásáról van szó.

A belső táborrendet a foglyokból, elsősorban németekből verbuvált tábori rendőrség tartotta fenn. Mínthogy mindenfajta tábori szolgálat honoráriuma a dupla ételadag volt, viszont azok, akik pozícióba kerültek, egyéb előnyöket is élvezhettek, a Stammpersonal tagjai, ellentétben a foglyokkal, kihízott és kiegyensúlyozott hatalmi közegek voltak. Rajtuk keresztül bonyolódott le az üzletek jelentős része, ők szervezték a belső és külső munkákat, s eközben nem átalolták befolyásukat anyagi előnyökre váltani. Szabad idejükben futballoztak, kézilabdáztak, a táborlakókból szervezett alkalmi cigányzenekarokkal üdítették fogolyéletük egyhangúságát, egyszóval: kihasználva a helyzetükből adódó lehetőségeket, a többi fogolyhoz viszonyítva kitűnően éltek. A vegyes táborokban, ahol külön magyar táborparancsnokság nem működhetett, az általános deprimáltság mellett még a Stammpersonal egyes tagjainak megkülönböztető elbánásától is szenvedni kellett.

Korábban már volt arról, hogy az első nagy elbocsátási hullám lefutása után megmaradó hadifoglyokkal az volt a szándék, hogy a romeltakarítási és újjáépítési munkákhoz használják fel őket. Ennek a munkának a szervezése azonban rendkívül nagy feladatnak bizonyult. 1945 júniusától a táborokat fokozatosan munkatáborokká minősítették, ennek ellenére voltak olyan táborok vagy táborrészek, amelyek lakói egyetlen percet sem dolgoztak, még akkor sem, ha fizikailag bírták volna. A magyarok ebben a tekintetben azáltal is hátrányba kerültek, hogy a munkamegbízásokat a Stammpersonal közvetítette, tehát módjában volt egyeseket mellőzni, mások számára kedvező munkalehetőségeket biztosítani. A munka pedig legtöbbször az életet is jelenthette, hiszen ezen az úton lehetett jobb élelmezéshez és némileg szabadabb mozgáshoz jutni. A munkalehetőség sokféle volt, de elsősorban a hadseregek kiszolgálására, romeltakarításra, útjavításra, bányamunkára vették igénybe a foglyokat. Münchenben pl. a romokat teljes egészében a magyar hadifoglyok takarították el, amerikai őrizet mellett. Akiknek ilyen megbízás nem jutott, azok a tábor körüli teendőket látták el, s ez korántsem volt olyan előnyös, mint a kinti munka.

7. Steinbeck 1964. 169.

8. Rabóczy József volt hadifogoly közlése





3. kép. Az eselheidei fogolytábor. (Papp László festőművész akvarellje, 1946)

Németország nyugati zónáiban több mint 400, Franciaország területén pedig mintegy 1600 helyen működött hadifogolytábor.<sup>9</sup> A befogadóképesség rendkívül széles határok között mozgott, voltak néhány száz fős táborok, de voltak olyanok is, amelyekben egy időben 100 ezernél több embert helyeztek el. A foglyokra nehezedő lelki megpróbáltatások között nehezen elviselhető volt a szinte állandó vándorlás egyik táborból a másikba, vagy egy táboron belül az egyik karából a másikba. Az ilyen átcsoportosításoknak sokszor megvolt a nyilvánvaló oka és célja, de voltak értelmetlennek tűnő mozgások is. Minden újabb elindulás önkéntelenül azt a reményt keltette a foglyokban, hogy végre talán most sor kerül a hazamenetelre, s annál nagyobb volt a csalódás, amikor kiderült, hogy a vonat vagy a gépkocsikonvoj nyugati vagy déli irányba indult. Elképzelhető azok lelkiállapota, akiket elláttak útiélelemmel, papírokkal és az elbocsájtás ígéretével, felszállították őket a vonatba, majd több órás ácsorgás után kiderült, hogy tévedés történt, nincs hazautazás. Volt olyan csoport, amelyik többször egymás után átélte ezt a csalódást. Ilyen körülmények között szinte állandóan készenlétben kellett lenni, mert sohasem lehetett tudni, mikor jön a parancs az azonnali költözésre.

A reménytelenség és a kétségbeesés állapotában természetesen vetődik fel az ilyen helyzetből való menekülés, hadifoglyok esetében a szökés gondolata. A hadijog

9. Bacque 1989. 282., 284.



4. kép. Az eselheidei tábor kerítése. (Papp László fényképe 1946)

nem tiltja a szökést, és azt is előírja, hogy emiatt a foglyot legfeljebb fegyelmileg lehet megbüntetni. A nyugati hatalmak ezeket a szabályokat is egyénileg értelmezték és alkalmazták. Az angol–kanadai hadsereg nagyvonalú volt, a szökevényekkel nem törődött, sorsukra bízta őket. Volt olyan eset, hogy egy 7 ezres magyar egységből 4 ezren szöktek meg s ezt az őrzők szó nélkül tudomásul vették.<sup>10</sup> Az eselheidei angol táborból is százával szöktek meg magyarok. Ők annyiban jártak rosszul, hogy útközben szovjet fogságba estek, s jó másfél évvel később kerültek haza.

Szökési kísérletek az amerikai és a francia táborokban is előfordultak. Ez azonban már életveszélyes volt, mert a szökevényt vagy azonnal lelőtték, vagy ha később elfogták, keményen megbüntették. Ez a büntetés elsősorban az amúgy sem bőséges ételadag csökkentéséből, magánzárkából állt, olykor veréssel is tetézve. A szökés megnehezítése céljából minden fogoly ruhadarabjaira, eltávolíthatatlan festékekkel, otromba POW, illetve PG jelzést festettek. Franciaországban számolni kellett a lakosság ellenséges érzületével is. Az elfogott, feljelentett foglyok után a francia polgárok fejpénzt is kaptak.

A foglyok – a magyarok is – jól ismerték a szökéssel járó veszélyeket. Ennek ellenére sokukat a menekülési ösztön és az a csekélyke remény, hogy sikerül valamelyik közeli semleges országba eljutni, kényszerítette a szökésre. Németországban könnyebb volt a helyzet, mert ott számítani lehetett a lakosság segítségére és arra, hogy valamelyik menekülttábor befogadja a szökevényeket. Ezek a remények sok esetben valóra is váltak.

10. Dr. Szűcs Ernő volt hadifogoly közlése

A magyarok kezdetben jól viselték a megpróbáltatásokat. Jó ruházatban, némi tartalék élelmiszerral és nem kis optimizmussal vállalták a fogságot, szemben azokkal a németekkel, akik egy szál zubbonyban, kimerülten és éhesen jutottak ide. Később ezek a különbségek eltűntek, legfeljebb az optimizmus töredéke maradhatott meg, mivel erősen tartotta magát az a hit, hogy a nem német nemzetiségű foglyokat hamarabb hazaengedik. Ezen a ponton mutatkozott meg leginkább a művészetté fejlesztett túlélési ösztön. Mindig akadtak vállalkozó szellemű emberek, akik az adott helyzethez igazodva, különféle ügyeskedésekkel próbáltak bekerülni egy transzportba, amelyről azt hitték, hogy hazajuttatja őket.

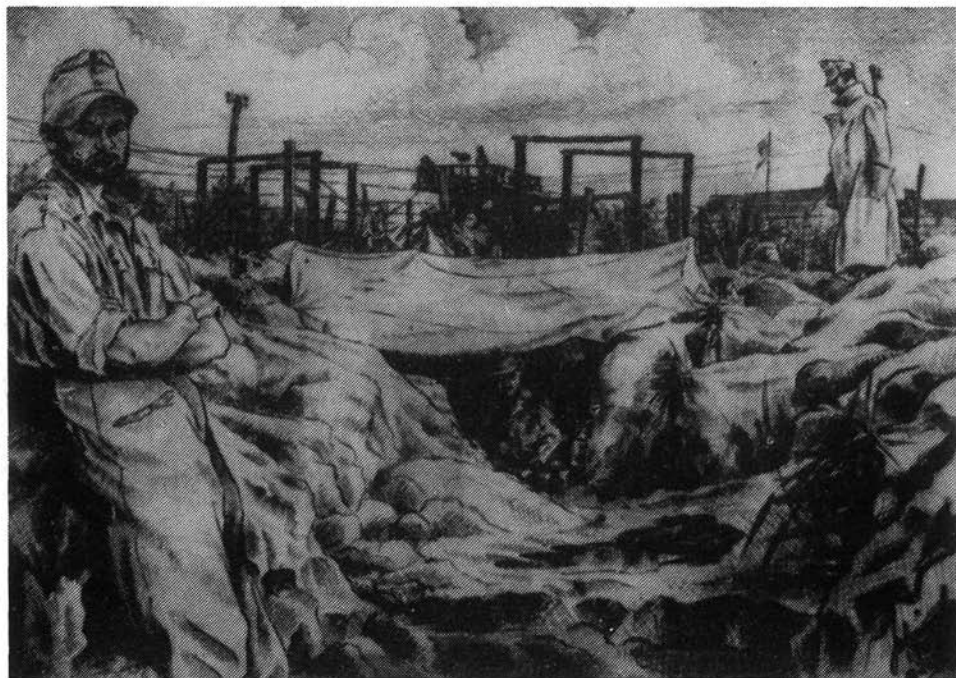
A legtöbb tábor hűen tükrözte azt a hihetetlenül vegyes összetételt, amit a hitleri hadsereg jelentett. Képviselve volt itt a világ szinte minden nemzetisége. És ahogy kezdtek rendeződni a viszonyok, úgy kezdtek állampolgáraikat visszakeréni az egyes országok, mindenekelőtt a győztesek, illetve azok, amelyek ezen az oldalon kaptak helyet. A háború befejezése utáni első hetekben már keresték az osztrák, jugoszláv, csehszlovák, román, török, görög, kárpátaljai, baltikumi illetőségű foglyokat azzal, hogy őket elsőként szállítják haza. Ezt a lehetőséget sokszor a mieink is iparkodtak kihasználni, több-kevesebb sikerrel. Volt, aki csak a következő táborig jutott el, s ott már egy másik nemzetiséget kellett választania, hogy még közelebb juthasson a hazához. Kalandos vállalkozások voltak ezek s jól tükrözik azokat a szabálytalan viszonyokat, amelyek akkoriban táborokon belül és kívül uralkodtak. Volt olyan matyó fiú, aki szükségből kárpátaljainak vallotta magát, s ezért útnak indították Mandzsúriába, s csak az utolsó pillanatban tudta magát kiügyeskedni a transzportból – szlovák területen.<sup>11</sup>

De voltak a túlélési ösztön megnyilvánulásának kevésbé emberi, sőt sokszor embertelen vonásai is. A frontélmények, a vég nélküli visszavonulás, az erkölcsi és anyagi értékek pusztulásának látványa megkeményítette az embereket. A táborok kegyetlen légköre felemésztette az erkölcsi tartás maradványait is és igen sokszor ellenséggé tette a korábbi jó barátokat is. Ennek oka az az egyszerű, de megdöbbentő felismerés volt, hogy a fizikai létet az adott körülmények között fenntartani csak egymás rovására lehet. Ezért volt esélyesebb a túlélésre, aki nem dohányzott, vagy le tudott mondani a cigarettajárandóságról, és azt elcserélte bajtársa napi kenyéradagjáért. Ezért loptak az emberek egymástól értékes vagy értéktelen dolgokat, ezért robbantak ki viták és verekedések az ételosztásnál és ezért borult fel a személyes kapcsolatok megszokott rendje. Helyenkint és időnkint a tisztek együtt voltak a legénységgel. Egyik-másik magasabb rangú tiszt kísérletet tett arra, hogy a szolgálati szabályzatnak a hadifogságra vonatkozó előírásait érvényesítse, tehát a katonai fegyelmet, az alá- és fölérendeltségi viszonyokat helyreállítsa. Az ilyen kísérletek igen hamar kudarcba fulladtak. A legénység a tisztek szemére vetette, hogy miattuk került ebbe a sanyarú helyzetbe, tehát ne parancsolgassanak, inkább intézzék el, hogy hazamehessenek. Kádár Gyula is említi könyvében egy ilyen esetet, éspedig Lóskay vezérőrnaggyal kapcsolatban, aki hadosztályával Dachau környékén került fogságba s a táborban is folytatta volna a katonásdit. A legénység panasza ment az amerikaiakhoz, mire a rendfokozati jelzéseket leszedették és az akciót betiltották.<sup>12</sup>

A legénységnek ezt a magatartását elsősorban nem a fegyelmezetlenség iránti hajlam, hanem a fásultság, a háborúskodás undora motiválta. Azok a tisztek, akik az előző időszakban nem tudták megszerettetni magukat beosztottaikkal, tekintélyüket hamar elvesztették. Azok viszont, akik jóban-rosszban együtt tudtak érezni a legénységgel, a fogság viszonyai között is érezhették a megbecsülést. A tummeltshami „Ma-

11. Tóth József volt hadifogoly közlése

12. Kádár Gy., 1978. 804.



5. kép. Magyar katonák a büderichi táborban. (Schiroky Sándor rajza, 1945)

gyar Tábori Hírlap” 1945. május 27-i száma pl. meleg szavakkal emlékszik meg Szűcs Sándor ezredesről, aki „idgenben is a mi édesatyánk” volt.<sup>13</sup>

Ha valahol és valamikor szüksége volt az embernek társakra, a hadifogságban volt. A mostoha körülmények között még a legedzettebbek is hamar összeomlottak lelkiileg. A német lágerzsargon ennek a lelkiállapotnak a kifejezésére hamar megalkotta a „Stacheldrahtkoller” – a szögesdrótroham fogalmát. Nem volt elszigetelt jelenség, hogy a lelki egyensúlyát veszített fogoly szinte önkívületi állapotban rohant neki a szögesdrótnak, leginkább éjjel, amikor biztos volt, hogy a tiltott zóna megközelítése miatt lelövik. A franciák pl. Saint Jean d’Angelyben ezt úgy próbálták megelőzni, hogy éjszakára kívülről lezárták a barakkokat. Egymás között pedig csak egyetlen módja volt az ilyen tragédiák elhárításának: a baráti közösség, amely hol jó szóval, hol drasztikusabb eszközökkel helyre tudta billenteni a megzavart egyensúlyt. Az ilyen közösségek viszonylag hamar kialakultak és többé-kevésbé tartósan működtek, de gyakran fel is bomlottak és újjászerveződtek. A változásoknak külső okai is voltak, mert a véletlen és az állandó mozgás szétszórta még a legszilárdabb együtteseket is. De ok lehetett a szétbomlásra az is, ha valami belső viszály repesztette fel az egységet. Gyakori volt a kiközösítés is. Aki pedig akár saját elhatározásából, akár a kiközösítés révén magára maradt, az menthetetlenül elpusztult.

A civil társadalomban kialakult és a hadseregben új tartalmat kapott együttélési fogalmak, mint a bajtársiasság, a barátság, emberiség átértékelődtek, és csak a kis közösségekben éltek tovább. A körülmények mindenkit arra kényszerítettek, hogy

13. Xántus János Múzeum HD. 77.1.1.12.

elsősorban a saját túlélési esélyeit tartsa fenn, ha már növelni nem tudja. Rendkívüli eset volt, ha a tömeg együtt lépett fel valamilyen cél érdekében. Bad Kreuznachban pl. az egész magyar tábor, több ezer ember üvöltve követelte a táborparancsnok zászlós leváltását, mert állítólag elsikkasztotta azt a kevés húst, amit kiutaltak. Másik, ennél meglepőbb eset azé a szerencsi vasutasé, aki ebben az óriási népvándorlásban talált rá a fiára. Őt, mind leventét, más úton vitték ki Németországba, s csak a véletlenül múltott, hogy összetalálkozhattak. Ettől kezdve az egész magyar közösség sajátjának tekintette a gyereket és mindenben segítette. Ezt a készséget még a Stamppersonal is honorálta.

A fizikai mellett megjelent a szellemi éhség is. Ennek csillapítása talán még nehezebb volt, mint a másiké. A lehetőségek a zóna és a tábor természete szerint változtak, és fokozatosan javultak attól függően, hogy a táborvezetés és a táborlakók elképzelései hogyan találkoztak. A legjellemzőbb mégis az volt, hogy ki-ki a saját adottságai és kimunkált, kiügyeskedett feltételei szerint vezette le szellemi feszültségét. A közügyességgel megáldott emberek rajzolgattak, festegettek, a hétköznapiabb gondolkodásúak recepteket, étrendeket, kalóriatáblázatokat írogattak, voltak, akik egy véletlenül megmaradt imakönyvből imákat másoltak, de imákat költöttek is. Egy ügyeskedő napi 1 cigarettáért kölcsönözte Kalevaláját, egy másik megfogadta, hogy kívülről megtanulja Az ember tragédiáját. Születtek fűzfapoémák az éhezésről és a jó magyaros enivalókról, igazi költemények a hazavágyódásról és a lelki magányról. Készültek naplók a fogolyélet eseményeiről, amelyek vagy hazakerültek, vagy fennakadtak valahol a mozgómasszív hálóján. Levelek fogalmazódtak az ismeretlen sorsú hozzátartozóknak abban a reményben, hogy egyszer talán mégis megindul a posta. Erre azonban több mint egy évet kellett várni, mert az angolok csak 1945 nyarán, az amerikaiak pedig egy év múlva engedélyezték a tábori postaforgalom megindítását.

### 3. Magyarok az angol zónában és Belgiumban

Az előzőekben már több helyen utaltam arra, hogy a táborviszonyok helyenkint és ugyanazon helyeken időnkint lényegesen eltértek egymástól. Önkéntelenül adódik az összehasonlítás lehetősége, mert minden tábortípusból és minden emlékezetessé vált táborból vannak információk. Sokan közvetlenül is tapasztalhatták a különbségeket és a változásokat, mert 6–8 tábor is megjártak egy viszonylag rövid idő alatt.

A frontok összeomlása idején és a fegyverszünet utáni első hetekben minden táborban nehezen elviselhető körülmények alakultak ki. Az amerikaiaknál csak lassan és egyenetlenül javult a helyzet, az angol zónában elég hamar eljutott egy elfogadható szintre. A legkeményebb sors – tartósan – a francia és a belga táborokba, de különösen a bányákba sodródott foglyoknak jutott. Bár a bányamunka bizonyos fokig a menekülést jelentette, mert erre éppúgy lehetett jelentkezni, mint az idegenlégióba, a jobb elbánás reményében. Hogy ezek a remények mennyire nem váltak valóra, arról az emigráció katolikus és protestáns lelkészeinek a táborlátogatásokról szóló beszámolóí tanúskodnak.

A fogolytáborokban kialakult viszonyok és ezek, sokszor szélsőséges különbözőségeinek megítélésénél néhány körülményt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az első mindjárt Németország helyzete: a háborút elvesztette, feltétel nélküli fegyverszünetet kellett aláírnia, államszervezete összeomlott és gazdasága is kimerült. A jaltai konferencián a győztesek elfogadták azokat az alapelveket, amelyek szerint a német militarizmust és a nácizmust meg kell semmisíteni, hogy Németország soha többé ne zavarhassa meg a világ békéjét. Már Teheránban is arról volt szó, hogy Németországgal keményen kell elbánni. Ezt a keménységet volt hivatva realizálni Henry C. Morgenthau amerikai pénzügyminiszter terve, amit az 1944 szeptemberi quebeci szűkebb körű tanácskozás elfogadott, és amely szerint Németország iparát vissza kell fejleszteni, és csupán a mezőgazdaság helyreállítását lehet támogatni.

## MILITARY GOVERNMENT OF GERMANY

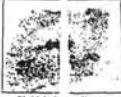
TEMPORARY REGISTRATION	Zeltwellige Registrierungskarte
Name <u>Desider Kolozsvári</u>	Alter <u>35 J.</u> , Geschlecht <u>männl</u>
Name	Age Sex
Ständige Adresse <u>Miskolc Ungarn</u>	Beruf <u>Lok.Führer</u>
Permanent Address	Occupation
Jetztige Adresse <u>Oberndorf Nr.16 Kreis, Kelheim</u>	
Present Address	

Der Inhaber dieser Karte ist als Einwohner von der Stadt Lugau Landgemeinde Oberndorf vorchriftsmäßig registriert und ist es ihm oder ihr strengstens verboten, sich von diesem Platz zu entfernen. Zuwiderhandlung dieser Massnahme führt zu sofortigem Arrest. Der Inhaber dieses Scheines muß diesen Ausweis stets bei sich führen.

The holder of this card is duly registered as a resident of the town of Oberndorf and is prohibited from leaving this place designated. Violation of this restriction will lead to immediate arrest. Registrant will at all times have this paper on his person.

**CHARLES T. KAIGLER**  
 1<sup>st</sup> LT, C.W.S.  
 PROSECUTING OFFICER  
 30.5.1945.  
 Datum der Ausstellung  
 Date of Issue  
*T. K. Kaigler*

Legitimation Number  
Identity Card Number  
*Desider Kolozsvári*  
Unterschrift des Inhabers  
Signature of Holder



Right index finger

(Dies ist kein Personal-Ausweis und erlaubt keine Vorrechte).  
(This is not an identity document and allows no privileges).

Leit. Kelheim

6. kép. Tartózkodási engedély mezőgazdasági munkára  
kiadott fogoly részére

Churchill a kemény elbánás módszereivel kezdetben nem értett egyet, bár később hagyta magát meggyőzni. Hasonlóképpen gondolkodott Mackenzie King kanadai miniszterelnök, sőt ő mindvégig ellenezte azt is, hogy a Nemzetközi Vöröskeresztet zárják ki a hadifoglyok gondozásából.

A táborokban keringő hírek szerint az angolszás szövetségesek azért nem engedik el foglyaikat, mert arra számítanak, hogy háború törhet ki a Szovjetunió és közöttük, s ebben a konfliktusban szükség lehet a lefegyverzett katonákra is. Ennek a híresztelésnek másik változata az volt, hogy az angolok azért bánnak jól a foglyokkal, mert így kívánják őket egy következő háború céljaira megnyerni.

Ennek a feltevésnek volt is némi alapja. A potsdami konferencián és később a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban szovjet részről több ízben kifogásolták, hogy Norvégiában és az angol zónában német hadiszervezetet és csapatokat tartanak fegyverben. A le nem szerelt egységek létszámát egyes források 3-400 ezerre, mások másfél millióra teszik.

A németek oldalán harcoló, idegen nemzetiségű katonák, lettek legyen akár szövetségesek, akár önkéntesek, természetesen osztoztak a közös sorsban. A kemény elbánás mindenkire egyaránt érvényes volt. Különbséget nem is nagyon lehetett tenni, hiszen a magyarok és az olaszok kivételével minden más nemzet fiai német egyenruhát viseltek. A megkülönböztetés csak jóval később érvényesült, amikor egyrészt maguk a foglyok kezdték nemzeti hovatartozásukat hangsúlyozni, vagy másrészt, amikor egyes nemzetiségeket előnyben részesítettek az elbocsátásnál. Különleges elbánást nem lehetett elérni, legfeljebb annyit, hogy a nagyobb nemzetiségi csoportokat a németektől elkülönítsék és saját táborparancsnokságot állítsanak fel. Az ilyen intézkedések azért is célszerűnek tűntek, mert a németek és más nemzetiségiek között elég gyakran adódtak összetűzések.

A jaltai megállapodás szerint eredetileg három megszállási övezet alakult ki, szovjet, angol és amerikai. A francia zónát 1945 nyarán az amerikaiak által megszállt területtől hasították ki.

Az angolok Németország északnyugati részein, az első nagy elbocsátási hullám lefutása után kb. 2 millió foglyot őriztek. A magyarok számára még csak következtetni sem lehet, mert csak részadatok állnak rendelkezésre. Az ellátási gondokat úgy oldot-

ROYAUME DE BELGIQUE  
COMMUNE  
DE  
MARCINELLE

VALIDÉ le 25 MARS 1946  
L'Officier de l'Etat Civil en son absence  
**CERTIFICAT**  
MÔDELE C N° 729 (729)



valable jusqu'au 20 Juin 1946

avant d'occuper un emploi en Belgique tout étranger  
qui n'est en possession d'un permis de travail.

Le nomme N. A. G. Y. Gyula  
né à Kisalya Gyhaza Hongrie le 7.4.1923  
de nationalité HONGROIS  
entré en Belgique le CAMP P.W.n° 2875 à Mageshem  
venant de idem  
est inscrit ce jour aux registres des étrangers de la commune de MARCINELLE  
rue F. Montagne, n° 326

Il reconnaît avoir été averti qu'il n'est pas admis à séjourner dans le Royaume  
sans l'autorisation de l'Administration de la Police des Etrangers; qu'en attendant  
la décision à intervenir, le présent certificat lui est délivré, pour constater sa déclara-  
tion au bureau des étrangers et pour lui permettre d'obtenir les documents néces-  
saires à son ravitaillement que ce certificat, révoquant en tout temps, ne le met  
pas à l'abri des poursuites judiciaires, du chef d'infraction à une mesure d'expulsion  
ou de renvoi dont il aurait été l'objet.

Marcinelle, le 25 Mars 1946

Signature de l'intéressé

*Nagy Gyula*



Pour le Bourgmestre,  
Le préposé

*[Signature]*

7. kép. Tartózkodási engedély belga bányában dolgozó fogoly részére

VI° REGION MILITAIRE  
DEPOT DE P.G.A. N° 204  
- LUNEVILLE -

N° /46 Eff/PG

CERTIFICAT DE LIBERATION.

En exécution des Prescriptions de la Note de Service  
N° 6708/DGPG/I du 20 Mars 1946, notifiée sous le N° 4909/PG/20/R  
le 22 Mars 1946, le Prisonnier de Guerre Hongrois

JUHASZ

*Janos*

EST LIBERE.

Luneville le 15 Avril 1946

Le Chef de Bataillon STEVENIN,  
Commandant le DEPOT P.G.A. 204.

Destinataires:

P.G. Hongrois  
Archives.

8. kép. Felszabadító levél, melynek birtokosa szabad munkásként  
tartózkodhatott Franciaországban

Référence: M. O. S. N° 1024 s. M. O. du 29. 3. 46

Situation d'effectif à la date du 8 Sept. 1945

B/P.G. Origines diverses

Nationalité	Effectif du 1. 9. 45	Mortués	Effectif du 8. 9. 45	Effectif du 8. 9. 45 en détention	Indiv. lib. M.O.S.	Indiv. lib. M.O.S.	Observations
Italiens	3		3		3		59 P.G. mûtes sur Dijon
Polonais	35		35			35	2 P.G. mûtes sur Chantons
Ukrainiens	5	4	1		1		
Hongrois	482	2	480	480	50		4 P.G. mûtes sur D'Espècy
Roumains	220	2	218	197	21		
Tchèques	50	49	1		1		3 P.G. évadés
Jougoslaves	7	6	1		1		1 P.G. SS.
Bessarabiens	1	1					16 P.G. SS. 28 P.G. in- opertes
Belges	3	3					5 P.G. convales- cences
Wallois/Bourgeois	1		1			1	
Hollandais	3		3			3	
Danois	3		3			3	11 P.O. SS. 10 P.G. in- opertes
Litوانيens	2	2					1 P.G. infirmier
Lettons	1	1					1 P.G. SS
Suisses	1	1					
Uruguayens	1		1			1	
TOTAUX	818	71	747	627	77	43	

Brienne-le-Château, le 9 Sept. 46

Le Chef de Escadron S. Mirehd

Destinataires:

Commandant en Chef de P.G. N° 63

Commandement Régional

9. kép. Kimutatás a Brienne-le-Chateau-i fogolytábor nem német nemzetiségű lakóiról (Wolfram Lang, wuppertali gyűjteményéből)

ták meg, hogy viszonylag szabad mozgást biztosítottak mindenki számára s így lehetővé vált, hogy a foglyok a „segíts magadon” elvén mindig és mindenütt meg tudják szerezni azokat a közszükségleti cikkeket, amelyek az életfenntartás normális színvonalához szükségesek voltak. A krummendeichi tábor magyar lakói a hamburgi feketepiacra jártak üzletelni, de élénk cserekereskedelmet folytattak a hamburgi UNRRA tábor lakóival is. A borgholsti táborban 4 magyar katona valóságos áruházat rendezett be, ahová a civil németek is bejárhattak vásárolni és csereberélni.

A legnagyobb gyűjtőtábor Westfáliában, Bielefeld mellett, egy volt német katonai telep területén alakult ki. Az itt összegyűjtött magyarok száma meghaladta a 20 ezret. Ide került a dániai, az egeri (Cheb) és a wismari levante kiképző táborokba telepített





## HUNGARIAN RHAPSODIES

### PROGRAMME

1. Overture: Orchestra
2. Introducing Words: Compere
3. Hungarian folklore songs: Choir
4. „Kuka” acrobat group
5. Opera singer Kónya
6. A walk through Budapest

#### INTERVAL

##### Gipsy Music

7. „Kuka” on the horizontal bar
8. The dancing Zebra
9. The late coming cinema visitor
10. Piano solo
11. Song and dance in the „Csárda”
12. Final march

Programme 20 Pfg.



CHOR DER  
BORGHORSTER UNGARISCHEN ERZIEHER

## KONZERT

im Hotel zum Wallfisch am 1. Februar 1946, abends 7 Uhr

### PROGRAMM

- |                                 |              |
|---------------------------------|--------------|
| 1. Das festliche Lied . . . . . | F. Liszt     |
| 2. Sonate in C dur . . . . .    | W. A. Mozart |
| 3. Die Treue . . . . .          | I. Pecci     |
| 4. Das alte Liedchen . . . . .  | Neuwach      |
| 5. Lulliom . . . . .            | Friderici    |
| 6. Wäizer in A-moll . . . . .   | Chopin       |

#### Pause

- |   |              |
|---|--------------|
| 7. Ungarische Volkslieder . . . . .       | I. Seb. Bach |
| 8. Air . . . . .                          | Brahms       |
| 9. V. ungarischer Tanz . . . . .          | Brahms       |
| 10. Ungarische Volkslieder . . . . .      |              |
| 11. Ich verabschiede mich schon . . . . . | Palestrina   |
| Zu einem Marmordenkmal . . . . .          |              |
| 12. Der Hochzeitsgesang . . . . .         | Breditel     |
| 13. An die Ungarn . . . . .               | Z. Kodály    |

2. und 6. Nummer Nánássy Géza / Klavier.

8. Nummer Dér György / Violine.

Die anderen Nummern des Programms vollführt der Chor.

Chormeister: TEGZEŠ GYÖRGY

Eintrittspreis: 1,- RM

### 10. kép. Hangversenyprogramok a borgholsti angol táborból

leventék nagy része is. Az Eselheidének nevezett homokos pusztaságban elhelyezett tábor eredetileg a náci funkcionáriusok őrzésére szolgált, akiket a bielefeldi esküdtszék vont felelősségre.<sup>14</sup> Ebben a táborban az angol parancsnokság a szellemi szükségletek kielégítését is támogatta. A véletlen ide sodort több jó nevű magyar képzőművészt, akik szabályszerű művésztelepet hoztak létre, és saját munkájuk mellett oktatták a fiatalokat is. A leventék iskolába is járhattak és bizonyítványt is kaphattak. Voltak színelőadások, koncertek és sportversenyek is.

Érdekes, egyben elgondolkoztató epizódja a magyarok nyugati kalandozásának egy Dániába kihelyezett zászlóalj sorsa. Ez az egység bevetési parancsot kapott Birkerödtnél, Kopenhágától 30 km-re. A zászlóalj parancsnoka látván a kilátástalan helyzetet, ezt a parancsot nem hajtotta végre, hanem csatlakozott a dán ellenállási mozgalomhoz.<sup>15</sup> A háború befejeztével a dánok papírokkal látták el a katonákat és kerékpáron útbaindították őket hazafelé. A schleswigi táborútba ejtve, itt ugyanazzal a parancsnokkal találkoztak, aki annak idején a bevetést elrendelte. Vittay ezredes a menleveleket elkobozta és a katonákat a hadifoglyok közé besorolta.

Egy 1946 márciusában kelt követségi jelentés szerint Belgiumba kb. 4 ezer magyar hadifogoly került, közöttük 820 levente. Legtöbben az enghieni táborban voltak, angol őrizet alatt. Itt a viszonyok sokkal mostohábbak voltak, mint a németországi táborokban. A foglyok egyetlen módon tudtak változtatni helyzetükön, éspedig úgy, hogy munkára jelentkeznek, a Liège környéki bányákba. A betegeteket az Ostende melletti

14. A rheinbergi Stadtarchiv közlése

15. HL. 12 926/1974 eln.

**Bizonyítvány**

**önödi Szűcs Ernő**

1. Anyja **előd. Jacot d. Combes Margit**

aki született **1926. év nov** hó **6.** nap **Debrecen** községben és a Németország angol megszállási övezet ifjúsági táborában 1945 évi aug. hó 24-étől Friedenthalhofban, 1945 évi szept. hó 28-ától Borghorban/Waifalla/ra 1946 évi febr. hó 6-ától az Eselheidi táborban foglyatartás alatt tartott gimnaziumi, keresztelési közpiskolai, polgári-iskolai tanfolyamon

a **hármadik** osztályban  
az alábbi tárgyaljegyet érdemelte:

A tantárgy			A tantárgy		
Fm	megnevezése	elért százaléki jegy (1)	Fm	megnevezése	elért százaléki jegy (1)
1.	Hitt és erkölcs tan.	100% Jószorgalmú	10.	Kör. és jogi tan.	100% Jószorgalmú
2.	Magyar ny. és irod.	100% Jószorgalmú	11.	Köznevelés tan.	—
3.	Történelem.	100% Jószorgalmú	12.	Könyvtud.	100% Jószorgalmú
4.	Latin ny. és irod.	—	13.	Philosophia	—
5.	FRÖ. és néprajz.	—	14.	Angol nyelv	—
6.	Matematika	100% Jószorgalmú	15.	Francia nyelv.	—
7.	Tudományt.	—	16.	Német nyelv	100% Jószorgalmú
8.	Vegytan	100% Jószorgalmú	17.	Gyógyítás	—
9.	Kör. és néprajz.	100% Jószorgalmú	18.	Egészségtan	—

**Kiegészítés:** A bizonyítvány fennnevezett tanuló részére, előző tanulmányaira és személyi adataira vonatkozó okmányok bemutatása nélkül adott ki. A tanítás és vizsgatartás a megszálló Brit hatóságok ellenőrzésével és jóváhagyásával történt.  
**Megjegyzés:** (1) Százaléki jegyek: Kiválóan szorgalmas; igen szorgalmas; szorgalmas; résztvevő.

Kelt, Eselheids, 1946-évi **majus** hó **3.** a.n.

Ellátás és vizsgatartás tanterve: *Handikar*  
a főt. és utóbbi tanterv. *Handikar*  
a főt. és utóbbi tanterv. *Handikar*

Ellátás és bizottsági tagok: *Handikar*  
a főt. és utóbbi tanterv. *Handikar*

11. kép. Középkolai bizonyítvány Eselheidéből, 1946

német üdültáborba utalták be, de innen a németek különféle praktikákkal továbbbírányították őket németországi táborokba.<sup>16</sup>

**4. Magyarok amerikai őrizet alatt**

Az amerikai megszálló hadsereg Németországban a saját övezetében és Franciaországban is tartott fenn táborokat. Ezekben a táborokban a bánásmód sokkal szigorúbb volt, mint az angol zónában, de jobban megmutatkoztak a foglytartásra vonatkozó előírások egyéni érzelmességének szélsőségei is. Az első időkben úgy tűnt, hogy az örök még mindig tartanak a német katonától, minden megmozdulásra idegesen reagáltak, nagyon hamar elsült a kezükben a fegyver. Ez a feszültség csak lassan oldódott, aminek biztos jele volt, hogy a drótok közé belépő katonák a puskát sétapálcával cserélték fel. Még később pedig a foglyokból verbuvált tábori őrség tartotta fenn a belső rendet.

Az amerikai táborokat megtapasztalt magyar katonák nyilatkozataiból az derül ki, hogy a kisebb és a hadsereg ellátásában közreműködő táborok viszonyai elviselhetők voltak, még ha elő is fordultak nehéz helyzetek, és el is kellett viselni egyes katonák

16. HL. 14 361/1946 eln.

vagánykodásának következményeit. A legfőbb gond az volt, hogy a „mindenből egy keveset” rendszerén szervezett élelmezést a magyar gyomor nem tudta megszokni. A sokféle, de mini-adagokban kiosztott nyersanyagot tábori körülmények között nem is lehetett megfőzni, elkészíteni. Ha pedig volt tábori konyha és német volt a személyzet, akkor még a jó nyersanyagból is rossz étel készült. Ezért azután mindenütt harc folyt a konyha uralmáért.

A Rajna menti nagy táborok – Bretzenheim, Bad Kreuznach, Rheinberg, Büderrich, Remagen – fájó emlékeket idéznek fel lakóikban, mert 1945 őszéig a zsúfoltság, az alultápláltság, az időjárás viszontagságai az orvosi ellátás és a higiéniai követelmények hiánya és az ebből eredő betegségek tizedelték az embereket. A normandiai Bolbecet is mint éhségtábor emlegették, mígnem ebből szerveződött 1945 novemberében az a kórháztábor, amely sok száz magyar fiúnak is visszaadta a túlélés reményét.

Ami pedig a ruházkodást illeti, ebben a tekintetben is 1945 őszére változott a helyzet. Használt amerikai egyenruhák tömegét kapták a foglyok, alsóneműt pedig új, gyári kötegelésben. A kiábrándító csak az volt, hogy amikor már mindenki jól felszerelte magát ruhákkal, egy-egy meglepetésszerű motozás során minden fölöslegesnek ítélt ruhát összegyűjtöttek és elégették.

Fokozatosan javultak a környezeti viszonyok is. Előkerültek a katonai sátrak, pokrócok, megszerveződött az orvosi ellátás, de talán a legnagyobb megkönnyebbülést a DDT jelentette, mert egy csapásra meg lehetett szabadulni a fogolyélet legkellemetlenebb kísérőitől, a rovaroktól. Előbb-utóbb érezhetővé vált, hogy az amerikaiak már nem veszik egy kalap alá a magyarokat a németekkel. Ebben része volt annak a meggyőződésnek is, hogy a magyarok mindenfajta munkavégzésben sokkal szorgalmasabbak és megbízhatóbbak voltak, mint a németek.

##### *5. Francia táborok*

A francia megszállási zóna 1945 nyarán jött létre, az amerikai övezet délnyugati részéből. Ekkor a francia hadsereg átvette a bretzenheimi, dietersheimi, rheinbergi, bingeni és mainzi nagy táborokat, és megkezdte szervezni a franciaországiakat. Összesen mintegy 2 millió fogoly munkába állításának lehetőségével számoltak, beleértve a hadműveletek során elfogott 280 ezer embert is. Valójában ennél kevesebb volt a táborlakók száma, mert az amerikaiak nem adták át a megállapodás szerinti teljes létszámot, sőt miután nyilvánvalóvá vált, hogy Franciaország nem tud megbirkózni ennek a nagy tömegnek az ellátásával és foglalkoztatásával, Eisenhower 1945 szeptemberében leállította az átadást és vállalta 200 ezer munkaképtelen fogoly visszavételét.

A franciaországi táborok viszonyait alapvetően két tényező tette kritikussá. Az egyik a németekkel szembeni, tradicionális ellenszenv, ami a polgári lakosság magatartásában éppúgy megnyilvánult, mint a katonákéban, a másik az a gazdasági helyzet, amiben az ország a háború befejezésekor volt. Mindezek következtében az itteni körülmények még akkor sem változtak, amikor az amerikai zónában már érezhető volt a javulás. Kivételek természetesen itt is adódtak, de ezek a táborparancsnokok személyes és az általános magatartással ellenkező meggyőződéséből eredtek.

Magyarország közismerten nem állott hadban Franciaországgal, ennek ellenére a véletlenre bízott átcsoportosítás során kb. 60-70 ezer magyar került a francia táborokba, és szóródott szét Cherbourgtól Marseille-ig és Toulouse-tól Strasbourgig. A franciák nem vettek tudomást erről a fonák helyzetről. A magyar külképviseletnek, a Vöröskeresztnek és a magyar emigránsok szervezeteinek nagy erőfeszítésébe került, hogy 1945 őszén kapcsolatba léphettek a foglyokkal. Társadalmi úton segítséget nyújtott ezekhez az akciókhoz a háború alatt Magyarországra menekült francia hadifoglyok szövetsége is. Ekkorra azonban már meglehetősen nagy nemzetközi figyelem középpontjába került a francia fogolytáborok helyzete, elsősorban a sajtó leleplező cikkei

nyomán. A Nemzetközi Vöröskeresztnek az USA külügyminisztériumához és személyesen de Gaulle-hoz intézett jegyzékei hatására engedélyezték a Vöröskereszt megbízottai számára a táborok egy részének meglátogatását. Így juthattak el a Magyar Vöröskereszt, a követség és az emigráns szervezetek képviselői – többek között – Saint Priest, Chalon sur Marne, Marseille, Toulouse, Poitiers, Rouen, Lens, Dieppe és környéke táborába, ahol lesújtó tapasztalatokat szereztek az éhezéstről, a betegségekről, a rossz bánásmódról és a reménytelenségről.<sup>17</sup> Ezzel szemben elviselhető, sőt helyenkint igen jó körülmények közé kerültek azok a foglyok, akik gazdáknál vállalhattak munkát. A magyar munkást – még ha nem is volt kifejezetten szakember – itt is megbecsülték, nemegyszer végleges maradásra biztatták, benősülési lehetőségeket ajánlottak. Sok esetben máig tartó barátságok is szövődtek.

Voltak olyan nézetek, hogy a franciák magatartásukkal az idegenlégióban való jelentkezésre akarják szorítani a foglyokat. Ötévi szolgálatvállalás esetére 6 hónapi feljavító tábort, pénzt és a szolgálat letelte után francia állampolgárságot ígértek. A később nyilvánosságra került adatok szerint az indokínai háborúban kb. 20 ezer magyar származású légiós harcolt.<sup>18</sup>

#### 6. A hazatérés

Az angol és amerikai zónából a magyar foglyok szervezett hazaszállítása 1945 őszén kezdődött. Nagyon sokan voltak olyanok is, akik a táborokból megszöktek, és szerencsésükben, meg az útba eső müncheni és pockingi menekülttáborok segítségével bízva indultak neki a nagy útnak.

A hazaszállítás a téli hónapokban szünetelt. Ennek oka nemcsak az időjárás és a közlekedési útvonalak terheltsége volt, hanem az is, hogy az első szállítmányokat a szovjet megszállt erők elfogták és saját fogolytáboraikba vitték. Emiatt mindaddig, amíg a hazaszállítás biztonsága kétes volt, az elbocsátást leállították.

Franciaországból az amerikaiak Mailly le Campon a franciák Strasbourgon keresztül szállították haza a magyarokat. A rendszeres szállítás időszaka 1946 tavasza és nyara volt, és az akció lényegében 1947 végére fejeződött be. Ezután már csak szórványosan érkeztek kisebb csoportok vagy egyéni hazatelepülők.

A nyugatról érkező hadifoglyokat itthon az erre kijelölt szűrőállomásokon fogadták, és a politikai szempontból gyanús személyeket táborokban helyezték el, sokszor hónapokig tartó vizsgálat céljából. Ilyen táborok voltak Komáromban, Kaposvárott, Szentgotthárdon, Zalaegerszegen, Székesfehérvárott és Szobon. A fogadtatás nem volt túlságosan barátságos. Sokszor beugrató kérdésekkel és gorombán próbálták a hazatérőkre a nyilasság vagy a háborús bűnösség gyanúját terelni. Sok gyanútlan levante pl. őszintén beismerte, hogy kint a kiképző táborban karszalagot viselt. Ő maga ezt csak megkülönböztető jelzésnek értékelte, a kihallgató viszont bizonyítottan vette, hogy a gyerek nyilas volt. A fogadóállomás szűrése után az eljárás a lakóhelyen megismétlődött.

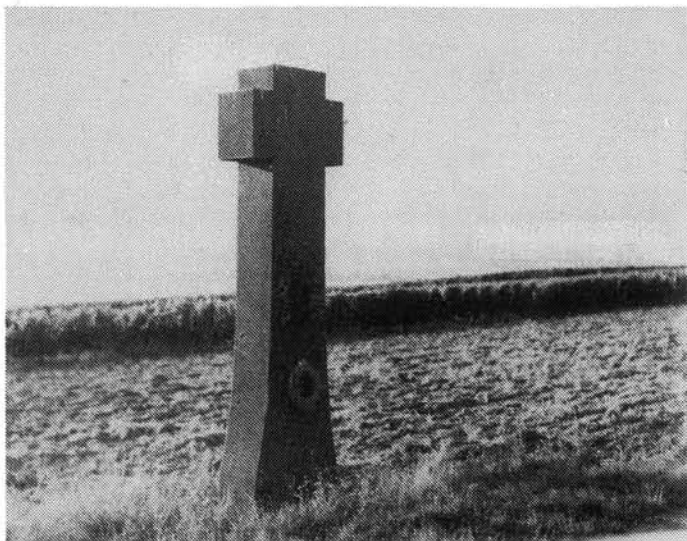
A nyugatról hazatértek sokáig viselték a „nyugatosság” hátrányait. Ők voltak azok, akik a B-listákra kerültek, akik katonai rangjukat elvesztették, és akarva-akaratlanul annak a feltételezésnek is ki voltak téve, hogy odakint kémszolgálatra szervezték be őket.

#### 7. Vesztéseink

1945-ben betetőződött nemzeti katasztrófánk méreteinek és súlyának érzékeltetéséhez nélkülözhetetlenek lennének a számok, különösen azok, amelyek a legérzeke-

17. HL. 10 415/1946 eln.

18. Stark T., 1989. 58.



12. kép. A galgenbergi hadifogoly temető helyén emelt emlékmű.  
(A szerző felvétele, 1989)

nyebb pontot, az embervesztéseket tárnák fel. Fontos lenne ez a tisztázás a történelem számára, de azok számára is, akik helyzetük és életkoruk miatt nem voltak részesei ezeknek az eseményeknek.

A második világháborús embervesztés megállapítására néhány kísérlet történt. A statisztikusok és a történészek már a kezdet kezdetén rájöttek arra, hogy a pontos adatmeghatározásnak számtalan akadálya van. Ezért Snyder Árpád, Thirring Lajos, Korom Mihály, Fűr Lajos és Főglein Gizella kénytelenek voltak becslésekre szorítkozni. Stark Tamás 1989-ben közzétett kitűnő tanulmányában megpróbált állást foglalni a meglehetősen nagy szóródást mutató becslési adatok között.

A mi témánk szempontjából fokozza a nehézségeket az a tény, hogy az első, 1946-ban készült felmérési adatok a nyugati kitelepüléssel és hadifogsággal kapcsolatban semmiféle információt nem nyújtanak. Maradnak tehát a becslések, amelyek valószínűsítését alátámasztják az újabb kutatások részadatai.

Főglein Gizella szerint a hadifogságban elpusztult, illetve onnan vissza nem tért (nyugati) hadifogtyok száma 50–150 ezer főre tehető.<sup>19</sup> Ez rendkívül nagy szóródás, de ha Stark Tamás adatait vesszük elfogadhatónak, akkor is 100 ezer főről lehet szó. Ezt a számot valószínűsíti a Hazahozatali Kormánybiztosság adata, amely szintén kb. 200 ezer hazatért hadifogolyról szól. A hiányzó mintegy 100 ezer fő magában foglalja azokat, akik bármilyen ok miatt nem kívántak hazatérni, jelentkeztek az idegenlégióba, akik eltűntek, elkallódtak, és végül akik a táborokban, illetve a kórházakban meghaltak. Ez utóbbiak száma 30–40 ezerre tehető.

Fűr Lajos a hadivesztésegekről szóló könyvében felteszi a kérdést: „Mennyi a sok sírkereszt?” Úgy vélem, hogy ezt a kérdést most tovább kell vinni és azt is kérdeznünk kell, hogy hol vannak, vagy egyáltalán vannak-e ilyen sírkeresztek. A Magyar Televízió

19. Magyar Nemzet 1989. január 2. Dózsa György Gábor beszélgetése Főglein Gizellával.

pécsi stúdiója dicséretes szorgalommal kutatja az elesett katonák sírhelyeit, bár figyelme elsősorban a keleti frontok áldozataira terjed ki. A mi feladatunk, hogy kutassuk a nyugaton elhunytak nyugóhelyét.

Ami 45 évvel ezelőtt a nyugati hadifogolytáborokban történt, az ma már történelem, ezért is lehet róla elfogultságtól mentesen beszélni. De beszélni kell is róla, mert ezáltal eltűnhet egy fehér folt a legújabb kori magyar történelem lapjairól és tisztázódhat sok téves nézet. Beszélni kell róla okulásul is az utánunk következő nemzedékek számára, hogy hasonló dolgok soha többé meg ne történhessenek. És végül azért is kell szót szólnunk, hogy legalább ennyivel emlékezzünk a második világháború számtalan elfelejtett áldozatára addig is, amíg a túlélők lelkiismerete és az utókor kötelességérzete méltóbb emlékjelet is állít valahol e hazában.

### IRODALOM

- Bacque, J.*,  
1989. Der geplante Tod. Frankfurt/M.–Berlin
- Bajomi Lázár E.* (szerk.),  
1980. Ego sum gallicus captivus
- Churchill, W.*,  
1989. A második világháború. Budapest
- Csima J.*,  
1966. Magyarország részvétele a második világháborúban. Budapest. Hadtörténeti Közlemények 3. sz.
- Dombrády L.–Tóth S.*,  
1987. A magyar királyi Honvédség 1919–1945. Budapest
- Fűr L.*,  
1989. Mennyi a sok sírkereszt? Budapest
- Gosztonyi P.*,  
1990. Vihar Kelet-Európa felett. Budapest
- Janssen, H.*,  
1989. Erinnerungen an eine Schreckenszeit. Rheinberg
- Karsai E.*,  
1965. A budai vártól a gyeprüig. Budapest
- Kádár Gy.*,  
1978. A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest
- Koch, W. H.*,  
é. n. Erlebnisse eines Journalisten und eines Malers hinter Stacheldracht. Rheinberg
- Korom M.*,  
1984. A magyar népi demokrácia első éve. Budapest. VALÓSÁG 3. sz.
- Lederer, W.*,  
é. n. Dokumentation 1945. Kulmbach
- Maschke, E.*,  
é. n. Zur Geschichte der deutschen Kriegsgefangenen des zweiten Weltkrieges. Bielefeld–München
- Németh Z.*,  
1987. Mátyusföldről Nyíregyházára – kitérővel. Nyíregyháza. Szabolcs-Szatmári Szemle 3. sz.
- OHG.*  
1975. Das Kriegsgefangenenlager Heilbronn-Böckingen. Heilbronn. Schwaben und Franken 7–8. sz.
- Pozsonyi T.*,  
1977. Magyar honvédek a csehországi ellenállásban. Budapest
- Ránki Gy.*,  
1982. A második világháború története. Budapest

1964. Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Budapest  
*Schuster, M. G.*,  
1988. Die Kriegsgefangenenlager Galgenberg und Bretzenheim. Bad Kreuznach  
*Stark, T.*,  
1989. Magyarország második világháborús embervesztesége. Budapest  
*Werner, E.*,  
1984. Kriegsgefangenenlager Bretzenheim. Simmern/Hunsrück  
*Zsukov, G.*  
1970. Emlékek, gondolatok. Budapest

## UNGARN IN WESTLICHEN KRIEGSGEFANGENENLAGERN

In der vorliegenden Arbeit macht der Verfasser mit einem Thema bekannt, dass sich mit der Geschichte des zweiten Weltkriegs aus einandersetzt und in der Literatur in Ungarn noch nicht bearbeitet wurde, und zwar bringt er das Gefangenleben jener ungarischen Soldaten vor die Öffentlichkeit, die im Westen in Kriegsgefangenschaft geraten waren. Dies beschreibt er anhand persönlicher Erlebnisse während seiner nahezu vier Jahre andauernden Soldatenzeit. Der Verfasser stellt die Ereignisse während der letzten Kriegsmonate vor, jene Bedingungen, infolge derer die Überbleibsel der ungarischen Armee das Schicksal des besiegten Deutschland teilen mussten. Er befasst sich mit den Situationen innerhalb der verschiedenartigen Lager in den englischen, der amerikanischen und der französischen Besatzungszone, beschreibt die Anfechtungen, denen hier mehr als 300 Tausend ungarische Kriegsgefangene im Kampf um ihr blosses Leben, den Erhalt ihres seelischen Gleichgewichts und die Hoffnung einer Heimkehr ausgesetzt waren. Unter Hinzuziehung von in- und ausländischer Fachliteratur fasst er alle die Schwierigkeiten zusammen, die es verhindern, die genaue Zahl der im Westen stationierten und später dort in Gefangenenlagern umgekommenen Ungarn herauszufinden. Schliesslich gelangt er zu der Schlussfolgerung dass sich die Zahl der Kriegesopfer in Ungarn nach der 1946 begonnenen und Ende 1947 beendeten Repatrialisierung auf insgesamt 100 Tausend erhöht hat.

Diese Zahl umfasst ausser den schätzungsweise 30 bis 40 Tausend Toten auch die Anzahl derer, die aus gleich welchem Grunde nicht nach Hause zurückkehren konnten oder wollten.

Der Autor ergänzt seine Studie, die gleichzeitig die gekürzte Fassung einer ansonsten ausführlicheren Arbeit ist, durch an anderer Stelle noch nicht publizierte, Original-Fotoaufnahmen und Dokumente.

*Béla Tarcai*